

Nytt ljus över svenska pengar 995–1290

BOKANMÄLAN

Det är ingen överdrift att säga att intresset är stort och stigande för vikingar och medeltida riddare. Antalet källor om dem är inte stort, men en typ av kvarleva med stor potential utgörs av den tidens pengar. Glädjande nog sitter vi svenskar i dag på hundratusentals bevarade mynt fr o m Pax Romana för 2000 år sedan. Två nya vetenskapliga arbeten utifrån delar av detta rika källmaterial har nu publicerats om vikingatiden samt om medeltidens första sekler, dvs 995–1290. Geografiskt handlar det om de landskap på fastlandet som med tiden skulle komma att göras till kärnområdet i nationalstaten Sverige på 1500-talet.

Sveriges första pengar präglades år 995 i Sigtuna och Mälaren var då mer en havsvik än en insjö. Sigtuna var Svearikets enda stad, sedan det närliggande Birka övergivits (av ännu ej klarlagda skäl). Men omgiven av rika jordar och lättnavigerade transportleder utgjorde Mälardalen då ett slags nordlig utpost i ett av en viss lyxhandel hopknutet Väst-europa. Präglingen var förlagd till ett av arkeologerna utgrävt mynthus och huvudman för verksamheten var Olof Skötkonung, som nyligen konverterat till kristendomen. Det var inte okontroversiellt i en region ännu dominerad av asagudar och annan arkaisk hedendom, men de latinska mynttexterna kan ses som det första svenska försöket någonsin på massmedial opinionsbildning – i detta fall för såväl sveakungen som för den nya läran.

Professor emerita Brita Malmer står för det första av de två arbetena. Malmer är numismatiker och i detta arbete är det

den sena vikingatiden som står i fokus, närmare bestämt 995–1030. Men, väl att märka, när Sveriges första mynt präglades var det inte fråga om något isolerat initiativ i Svealand utan faktiskt ett samordnat nordiskt projekt. En likartad prägling startar nämligen även i Norge och i Danmark 995 respektive ca 1000 (Malmer 2010, s 88 f). (Det kan parentetiskt noteras att detta samarbete inleddes nära nio hundra år innan samma tre länder bildar myntunion på 1870-talet!) De vikingatida mästarna graverade in sina namn på mynten och de var tvivels utan från England. De verkar helt enkelt ha ambulerat mellan de tre rikena som ett slags monetära konsulter. En av dem, Godwine, är känd från mynt i alla tre rikena (Malmer 2010, s 31).

Sigtunamynten var tvåsidiga och till formen runda, ibland dock fyrkantiga, och de bestod av så rent silver som teknologin medgav för tusen år sedan, vilket innebar en lödighet på ungefär nio tiondelar. Vi vet inte vad samtidens svear eller deras grannfolk gav dessa penningar för namn, för inga skriftliga belägg om dem har bevarats. De tycks av fynd att döma inte ha använts särskilt frekvent i staden Sigtunas vardagsliv (utrikes mynt är ett vanligare fynd där), men de har hittats på så olika platser som på Öland, Gotland, i Ryssland och sydliga Östersjöländer samt ända borta på Island (Malmer 2010, s 8). Beräkningar utifrån stampar och hur dessa förslitits, kopierats etc tyder på en prägling av en för den tiden imponerande storlek. Parallellt med denna massproduktion pågick i staden en annan tillverkning av långa serier, nämligen av vågvikter i olika storlek.

Så, år 1030, upphör denna prägling lika tvärt som den startade. Det inleder en period av pengalöshet på över 120 år i Sverige. Utifrån ett ekonomisk-historiskt perspektiv är det en synnerligen anmärkningsvärd lakun, särskilt med

Brita Malmer:
Den svenska mynthistorien. Vikingatiden ca 995–1030, Kungl Myntkabinettet & Svenska Numismatiska Föreningen, 2010, 348 sidor, ISBN 978-91-633571-6-9.

Roger Svensson:
Renovatio Monetæ. Brakteater och myntningspolitik i högmedeltidens Europa, Svenska Numismatiska Föreningen, 2012, 320 sidor, ISBN 978-91-979427-1-3.

tanke på att man parallellt i Danmark och Norge fortsätter, och to m utvidgar, sin präglings. Att Sverige låg i monetärt bakvatten förvånar dock inte om man jämför med andra områdens dröjande utveckling. Det gäller den långsamma urbaniseringen, den sena starten av nedtecknade krönikor, skönlitteratur och landskapslagar, det envisa fortlevandet av slaveri (träldom) och livegenskap (fostre-institutet) på bekostnad av den långt mer effektiva produktionen via marknader för jord, arbetskraft och krediter. Listan kan göras längre än så på primitiva företeelser, vilka redan var på retur eller hade avskaffats i övriga Europa.

Men låt oss vända åter till vikingatiden och till Sigtunamynten som källa till kunskap om det samhälle som frambragte dem. Vad för slags ekonomisk historia förmedlar de? Till att börja med skönjes tre underperioder, nämligen 995–1005, 1005–1020 samt 1020–1030. I den första perioden är det en kungabild vi möter på mynten. Den andra perioden synes ha varit den i särklass mest intensiva präglingsperioden och pengarna bär nu på ingen text alls, alternativt på inskriptioner som är obegripliga. Enligt Adam av Bremen residerade kungen då i det redan kristnade Västergötland (Malmer 2010, s 25).¹ Under Olofs efterträdare och son Anund Jakob blev inskrifterna på 1020-talet åter begripliga ihop med en förenkling av präglings, så att en vildvuxen flora av olika mynttyper kraftigt reducerades (Malmer 2010, s 26).

Hur kunde då dessa mynt fullgöra sin ekonomiska nytta som pengar? Eller annorlunda uttryckt: Hur borde de ha fungerat som en praktisk standardiserad handelsvara i det fria byte av nyttigheter som är ekonomivetenskapens grundläggande metod för en god hushållning med begränsade resurser? Tar vi de tre

klassiska funktionerna som varan pengars förväntas uppfylla är ju dessa i tur och ordning som *betalningsmedel*, som *värdevärdemätare* (prislapp) samt som *värdebevarare*. Svaret för Sigtunamynten blir inte upplyftande, för de är fjärran från allt vad standardisering heter och väger i runda slängar allt mellan ett till tre gram (Malmer 2010, s 44). Det gjorde att de i och för sig fungerade som värdebevarare, likt vilken bit silver som helst, men är otjänliga som värdevärdemätare. Och som betalningsmedel verkar de ha vägts, därav kanske den parallella produktionen av vikter i staden. Den i jämförelse med senare medeltida penningar höga vikten och silverhalten kan tyda på arabiskt inflytande, men även ett gram silver representerade ett så högt dåtida bytesvärde att det gjorde dem omöjliga för mindre vardagliga köp.

Vi kan till de tre klassiska funktionerna addera två från den institutionella teorin om varan pengars försteg. Det rör sig om pengar dels som *symboliska pengar* (eng *fiat money*) vid exempelvis kredit mot pant, dels som *legalt betalningsmedel vid fiskal uppbörd* (eng *legal tender*). Båda kan antas höja värdet på mynt över substans, men den första kan vi avskrika direkt på grund av den stora volatilitet i silver som den varierande vikten medförde. Den andra skulle möjligen kunna sättas i samband med att ordet skatt faktiskt förekommer som inskrift på vissa mynt. Det har tolkats i två olika riktningar av forskarna. Antingen att den svenske kungen på så sätt deklarerade att han var skattskyldig till sin yngre, eventuella släkting, Knut den Store med sitt Nordsjöimperium, eller att sveakungen hävdade sig ha rätt att ta ut skatt av undersåtarna. Malmer ställer sig avvisande till båda hypoteserna (Malmer 2010, s 23–25). Då vi har goda skäl att anta att Sverige för tusen år se-

¹ Ofattbara myntinskriftnationer är inte helt ovanliga under medeltiden, och de kan ibland sättas i samband med politisk instabilitet.

dan helt saknade stående skatter, talar inte heller detta för något pengarnas extra värde över substans.

Malmer (2010, s 8) påtalar egendomsrättens i att denna prägling verkar ha saknat strävan efter standardisering (och därmed kunnat fungera som underlag till en vettig mynträkning), så att man kan undra om produktionen inte gick med förlust. I slutet av boken redovisar hon vissa hypoteser om varför svensk myntning avbröts för så lång tid efter en kvantitativt sett imponerande start. Silverbrist föreslår Malmer som en faktor, en omorientering från väster mot öster som en annan, men hon medger själv otillräckligheten i dessa och andra försök till förklaringar (Malmer 2010, s 89–91). Jag tror att en institutionellt inriktad tolkning kan föra oss aningen närmare gåtans lösning, vilken innebär att ta fasta på den empiriska iakttagelsen att marknaden egentligen aldrig föregår pengarna, utan att båda existerar parallellt.

En tillspetsad institutionell hypotes i penningteoretikern C A E Goodharts anda skulle således peka på pengar som en inrättning vilken t o m skulle kunna föregå förekomsten av marknader – åtminstone marknader av någon som helst magnitud (Goodhart 1989, s 31). I så fall skulle Sigtunamyntens öde kunna tolkas som resultatet av en onödigt enfaldig, men storslagen, felinvestering som dömdes Sverige kvar i onödigt lång primitivitet med få och tröga marknader. Med andra ord gick här en historisk möjlighet att modernisera sig Sverige förbi.

Inte förrän på 1150-talet kom myntningen på svenskt fastland att återupptas, i Västergötland denna gång. Det kan vi läsa om i Roger Svenssons verk om de s k *brakteaterna*, dvs små tunna ensidiga penningar av rent silver som först såg dagens ljus i mellersta Tyskland på 1120-talet. Svensson är nationalekonom och tar fundamental ekonomisk teori till sin hjälp i sina analyser. Det gör han med

framgång och visar också övertygande hur kvantitativ metodik kan användas för att styrka eller förkasta hypoteser, såsom olika mynttypers troliga datering utifrån fördelning i skattfynd eller att samma typer synes ha präglats i mer än ett mynthus (Svensson 2012, s 213, 216–218) – en slutsats som kan visa sig synnerligen värdefull för den vidare forskningen.

Det var i köpstaden Lödöse som präglingen av svenska brakteater startade, och Svensson sätter in dem i den europeiska kontext som de mycket sannolikt hör hemma i. Det kan verka som en självklarhet, men att se svenska företeelser som avläggare av internationella trender har inte alltid haft företräde i traditionell svensk historieskrivning. Svensson är dock väl förtrogen med den tyska forskningen och antalet slag av identifierade europeiska brakteater kan uppgå till så mycket som tiotusen (Svensson 2012, s 15). Brakteater vägde kring 0,1 gram och infördes ofta i vad man lite anakronistiskt skulle kunna kalla för *utvecklingsekonomier* (Svensson 2012, s 65–72, 206). Det gäller inte minst många av de tusentals små köpstäder, vilka såg dagens ljus under den väldiga europeiska uppgången 1170–1300.

Svenssons arbete omfattar brakteater som nord- och mellaneuropeiskt fenomen i sin helhet. Sverige bereds dock stort utrymme, liksom Norge och Danmark med såväl paralleller som stora skillnader mellan de nordiska rikena. Västgötapräglingen spreds till andra landskap och nådde Svealand någon gång på 1180-talet, då Sigtuna trädde in som myntort igen. Men, som varit välkänt länge, i Svealand utmejslade man ett eget system med ungefär dubbelt så stora penningar och en mynträkning som via det dubbla substansvärdet räknade hälften så många penningar per lödig mark 210,6 gram silver – 192 svealändska mot 384 götaländska.

Betraktad som en europeisk företeelse tycks den första svenska brakteatern ha haft en klerikal upphovsman, men redan efter en mansålder verkar kungamakten i huvudsak ha tagit över huvudmannskapet. Det kan synas oss egendomligt att en regering inrättar olika monetära system på sitt territorium. I mycket var dock detta en för oss främmande värld och denna landskapsvisa prägling skulle rentav kunna fungera som typfall för hur penningpolitik bedrevs i det feodala – alltså splittrade och decentraliserade – Europa (Svensson 2012, s 192). Bakom en kontinental brakteat kunde stå sex olika slag av auktoriteter: en stad, ett munk- eller nunnekloster, tyskromerske kejsaren, en adelsman eller en biskop (Svensson 2012, s 101).²

Europas brakteater vet vi var nära förknippade med s k *myntindragningar*, dvs att alla pengar skulle växlas in mot nya vid ett bestämt datum. Det innebar förstås en kostnad för myntherren, men denne tjänade på indragningarna genom att inte ge lika mycket tillbaka, exempelvis tre nya mot fyra gamla. Författaren konstaterar lakoniskt att en undersåte efter fem dylika indragningar hade kvar 24 procent av det ursprungliga beloppet (Svensson 2012, s 48), så denna ordning ser han helt enkelt som en medeltida omsättningsskatt på pengar. Vägar runt detta tvång utvecklades (förstås), såsom att vid större affärer använda silvertackor i stället för pengar (Svensson 2012, s 56).

I slutet av 1200-talet var trenden klart negativ för Europas brakteater. De var då fjärran från den höga konstnärliga utsmyckning som rådde vid starten; vikten liksom silverhalten hade succesivt sjunkit. Och i Sverige slås ca år 1290 götamyntet ihop med det svealändska systemet och penningarna gjordes tvåsidiga (Svensson 2012, s 195, 205). De

mer avancerade ekonomiernas tvåsidiga mynt vann isteg i takt med den allt högre grad av kommersialisering som präglade det europeiska samhället på alla nivåer. De svenska forskarna är långt ifrån eniga, men författaren menar att därmed var det slut på svenska myntindragningar (Svensson 2012, s 213 f) – de var i det glest befolkade Sverige nog aldrig särskilt effektiva, utan oinlösta penningar blev lätt kvar på kistbotten (som värdebevarare).

Båda dessa arbeten föreligger i vackert utförda folioband med hundratals illustrationer och de kommer länge att fungera som självklara referensverk i forskningen. Tillika kan de avnjutas av den historiskt intresserade allmänheten, för vilken vikingatid och medeltid numera är föremål för en aldrig sinande uppskattning och måttlös idealisering. Romantisering av historiska miljöer som företeelse utgör väl i och för sig inget samhällsproblem, utom när det missbrukas som ”bevis” för ursprunglig svenskhet och andra enfaldiga slutsatser utan kontakt med historiska realiteter. Läsaren av dessa verk får sig till livs mängder av belägg för hur gediget multi-etniska och multikulturella dessa epoker var, med kontakter och influenser från när och fjärran. Så förhoppningsvis kan dessa böcker från forskningsfronten bidra med en gnutta ekonomisk-historisk realism kring vårt arkaiska ursprung från förvisso fantasieggande, men föga lättolkade, tidsåldrar.

Bo Franzén

Docent i ekonomisk historia vid Stockholms universitet, med inriktning mot medeltiden

REFERENSER

Goodhart, C A E (1989), *Money, Information and Uncertainty*, Palgrave Macmillan, London.

² En abbedissa som myntherre exemplifieras bl a på s 51.